
SZEMLE

TÁRSADALMI NYITÁS ÉS TOVÁBBÉLŐ EGYENLŐTLENSÉGEK A FRANCIA FELSŐOKTATÁSBAN

A 2000-es évek elején a francia felsőfokú elitképzők egyike előkészítő tanfolyamokat indított a hátrányos helyzetű körzetek diákjai számára. A többnyire csak *Sciences Po* néven emlegetett, főként politikatudományi ismereteket oktató intézmény kezdeményezését heves viták fogadták, lévén, hogy a rekrutáció szempontjai közé beemelte a szociális dimenziót, míg korábban az elitképzők az új hallgatók kiválasztásakor csak az érdemalapú, más néven meritokratikus megközelítést alkalmazták. Utóbb viszont a politikatudományi képzőhely lépése több más elitképző körében is követőkre talált.

A következőkben két olyan folyóiratszám néhány írásának bemutatására vállalkozom, amelyek révén átfogó képet alkothat az olvasó az imént említett kezdeményezésekről, illetve arról, hogy összességében hogyan zajlanak a francia felsőoktatáson belül a rekrutációs folyamatok. Elsőként az *Actes de la recherche en sciences sociales* című folyóirat 2010/3-as számának írásairól szólok majd, amelyek átfogó képet adnak arról, hogy miként alakulnak az alsóbb osztályokhoz tartozó fiatalok felsőfokú továbbtanulási esélyei. Érdemes megemlíteni, hogy e folyóiratot egykoron az a Pierre Bourdieu alapította, kinek *Állami nemesség* (*La noblesse d'État*) című, 1989-ben megjelent, empirikus szociológiai vizsgálódásokon alapuló könyve annak idején igen nagy politikai visszhangot váltott ki. E mű számos olyan diszfunkcióra hívta fel a figyelmet, amelyek arra vezethetők vissza, hogy a politikai elit, továbbá

a francia államgépezet és a vállalati szféra irányítónak java része a francia forradalom idején létrehozott, máig fennálló – igen szűk körből rekrutáló – elitképzőkből kerül ki.

A folyóiratszám minden írása mögött közös háttérként rajzolódik ki az elmúlt évtizedek nagyarányú felsőoktatási expanziója, amely egyfajta demokratizálódáshoz vezetett. Ez lehetővé tette, hogy a társadalmi struktúra alsóbb szegmenseiben elhelyezkedők gyermekei a korábbiaknál sokkal nagyobb arányban kerüljenek be a felsőoktatásba. A demokratizálódás azonban egyáltalán nem teremtett esélyegyenlőséget, hiszen a különböző társadalmi háttérű fiatalok a felsőoktatás eltérő presztízsű képzési ágaiban végzik tanulmányaikat, illetve végbizonyítványuk megszerzését követően nagyon különböző elismertségű pályák nyílnak meg előttük.

Sophie Orange tanulmánya (*A felsőfokú technikusképzés választása – a népi származású érettségizettek aspirációinak megkonstruálása és befolyásolása*) azt elemzi, hogy miként vonzzák magukhoz az alsóbb társadalmi rétegek továbbtanuló sarjainak tekintélyes részét a felsőfokú technikumok (a francia felsőoktatáson belül ezek az elitképzőktől legtávolabb elhelyezkedő intézmények). A szóban forgó képzési irány, amely 1962 óta van jelen a felsőfokú képzési mezőben, egyes korábbi elemzők szerint azért annyira népszerű az alsóbb társadalmi csoportokból származó fiatalok körében, mert ők ily módon gondolják elkerülhetőnek a klasszikus egyetemeken rájuk váró nehézségeket. Jelentkezési adatokon, intézményekben végzett megfigyeléseken és mélyinterjúkon alapuló tanulmányában Orange arra mutat rá, hogy sok felfelé törekvő fiatal látóköreből eleve

hiányzik az egyetemek világa, és még inkább így van ez a kifejezetten elitképző ún. „nagy iskolák” képzési kínálatával.¹

A felsőoktatási mezőről a diákok fejében kialakult szubjektív térképek hiányosságai az elemzés szerint többek között arra vezethetők vissza, hogy a hátrányos helyzetű diákok a továbbtanulást illetően eleve útmutatást kapnak alacsony iskolázottságú szüleiktől. Még ha mérlegelik is az egyetemi jelentkezés lehetőségét, általában lemondanak erről a szándékukról. Magukéva teszik szűkebb környezetük álláspontját, hogy „ez nem az ő világuk”. Bourdieu elhivatottság fogalmát átvéve a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok ambícióinak ilyenfajta önkéntes korlátozása úgy is értelmezhető, hogy az egyének „előzetesen azonosulnak” objektív esélyeikkel. Orange szerint a technikusképzés előnyben részesítése összefügg azzal is, hogy a hátrányos helyzetű diákok pályaválasztásában fontos szerepet játszó középiskolai tanárok vagy a pályaválasztási intézmények szakemberei eleve csak a legbiztonságosabban megcélozható képzéseket ajánlják a szóban forgó diákoknak. És végül meg kell emlékeznünk a franciaországi felsőfokú technikusképzés ama sajátosságáról, hogy ezeket a képzéseket egyes líceumokhoz kapcsolódva működtetik, miáltal azok a diákok számára középfokú tanulmányaik magától értetődő meghosszabbításaként tűnhetnek.

Sandrine Garcia írásában azt vizsgálja, hogy a felsőoktatás eltömegesedésének korában milyen különbségek észlelhetők az egyetemi szférában kínálkozó lehetőségeket használatában (*Az egyetemi iskolai normáktól való eltávolodás és a hallgatói magatartások racionalitása*). A szerzőnő többek között Mathias Millet kutatási eredményeire támaszkodik, aki egy vizsgálatában az orvos- és szociológusképzést

hasonlította össze. Garcia felhívja a figyelmet arra, hogy a „lógás” jelensége mögött merőben különböző attitűdök húzódnak meg. Az orvosképzés esetében (ahol a hallgatók javarészt az elitből rekrutálódnak) az előadásokról való távolmaradás mögött többnyire tudatos érvényesülési törekvések, racionális stratégiák húzódnak meg. A hallgatókat erősen terhelő orvosegyetemi közegben ugyanis csak bizonyos órák kihagyása révén teljesíthetők a diplomaszerezés fő követelményei. Saját párizsi egyetemén végzett empirikus vizsgálódásából kiindulva Garcia megállapítja, hogy ezzel szemben a társadalomtudományi képzésben az órák mellőzése mögött más realitások húzódnak meg, melyeket egyszerre határoznak meg a francia felsőoktatás egészére jellemző és az adott egyetemen érvényesülő pedagógiai megközelítések, illetve az intézménybe járó diákok habitusa. Sok diák például nem a társadalomtudományok vonzereje miatt választja a szociológia szakot, hanem „jobb híján”, az igazán nagy presztízsű, szigorú szelekciót alkalmazó elitképzőkbe való bekerülés reménytelensége miatt. A szóban forgó, felvételi eljárást nem alkalmazó képzési területen igen nagy arányban vannak az alsóbb néposztályokból kikerülő, kevés kulturális tőkét birtokló fiatalok. A hallgatókat erősen terhelő orvosegyetemi közeggel ellentétben a társadalomtudományi egyetemeken a diákok egy része nagy mértékben függetleníti magát az egyetemi normáktól. Ezt részint azért teszik, mert eleve nem azonosulnak „választott” szakjukkal, képzési irányukkal, részint azért, mert alsóbb fokú tanulmányaik során nem alakult ki bennük az a habitus, amely segíthetné őket abban, hogy önállóan tudjanak élni a humán képzések terén érvényesülő nagy hallgatói szabadsággal. Fontos szerepük van ebben az oktatóknak, akik magától értetődőnek tekintik, hogy a hallgatók érdeklődnek a tudományos problémák iránt.

A hiányzások miatt az egyetemi kezdőszakasz szintjén évtizedek óta igen nagy arányú a lemorzsolódás. Ez utóbbi ellen a döntéshozók az elmúlt évtizedekben reformintézkedések

¹ A francia felsőoktatásra fél évszázad óta jellemző hármas tagolódásról részletesebben írtam lapunk egy korábbi számában (Francia felsőoktatás: a bekerülés és a diákok megtartásának új módozatai. *Educatio*, 2003/2, 209–221. o.)

sorával (pl. nem kötelező jellegű, emiatt azonban pont a leginkább rászorulókat által mellőzött tutorképzés meghonosításával) próbálták felvenni a harcot,² ám e kísérletek nem hoztak érdemi elmozdulást. Garcia szerint az intézkedések kudarcra többek között arra vezethető vissza, hogy nem vették figyelembe a francia alsóbb fokú oktatás, illetve a felsőoktatás alapvető strukturális jellemzőit, melyek összességében azt eredményezik, hogy a háromszatú egyetemi mezőnek a felvételi nélküli bejutást biztosító ága vált a felsőoktatás szintjét elérő expanziós folyamatok fő vezető csatornájává. Másképp fogalmazva, e képzési területre tömegével érkeznek olyan diákok, akik nem azonosulnak szakirányukkal, illetve akik nem rendelkeznek az önálló tanuláshoz szükséges motivációval és egyéb beállítódásokkal, készségekkel.

Vanessa Pinto mélyinterjúkon is alapuló tanulmánya érdekes tipológiát nyújt a felsőoktatásban tanulók pénzkereső tevékenységéről (*Diákmunka és a társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban*). E tipológia a jövőhöz való viszony, illetve a munka és a tanulmányok közötti kapcsolatot figyelembe véve három pólust különít el. Az első pólushoz azok a felsőbb rétegekből származó hallgatók állnak közel, akik diákéveik alatt pénzforrásaik alkalmi kiegészítése érdekében végeznek – váltakozó intenzitással – különféle, tanulmányaiktól általában távol eső munkákat. Az effajta diákmunkát illeti a szerző az „időleges” jelzővel. A „megelőlegező” jelzőt kapta az a fajta munka, amelyet azok az anyagi és kulturális tőkével szintén jól elerestett diákok vállalnak, akik jövőendő pályájukat, karriercéljaikat végig szem előtt tartva választanak az egyetem alatt pénzkereső tevékenységet. A „helyettesítő” jelzővel illeti végül Pinto azok munkáját, akik a családtól kapott anyagi források elégtelensége miatt kényszerülnek tanulmányaikkal összefüggésbe nem hozható pénzkereső tevékenységre. A „helyettesítő” munka mindinkább beépül az

életmódjukba, és előbb-utóbb teljesen háttérbe szoríthatja a tanulmányokat.

Vanessa Pinto szerint a diákmunkák hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az egyének azonosuljanak majdani felnőttkori társadalmi pozíciójukkal, de ahhoz is, hogy beletörődjenek helyzetükbe. A munkaadók szemszögéből pedig azért előnyösek az ilyen munkák, mert fiatal, dinamikus munkavállalókat alkalmazhatnak, akik ráadásul átmeneti helyzetük okán kevésbé hajlamosak a kollektív érdekérvényesítésre. Így a szóban forgó munkák esetében különösen könnyű megoldani a rugalmas foglalkoztatást, például azt, hogy a munkavállalók rendszertelen időközönként, atipikus időpontokban is rendelkezésére álljanak.

A recenzióm végén még két írásról szeretnék szólni. Mindkettő a francia elitképző felsőoktatási intézményeiben újabban megsokasodott azon kezdeményezésekről szól, melyek a társadalom alsóbb szegmenseibe tartozók felvételét hivatottak megkönnyíteni. Agnès van Zanten oktatáskutató, aki maga is az említett Politikatudományi Főiskolán dolgozik, egy, a *Sociétés contemporaines* (2010/3) hasábjain megjelent tanulmányában egyfelől saját munkahelyének egy programját, illetve az ESSEC Gazdaságtudományi Főiskola hasonló célokat szolgáló programját vette górcső alá (*Társadalmi nyitás az elitképzőkben – az elitek diverzifikálódása vagy az oktatásügyi közpolitikák megújulása?*).

A szerzőnk elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy az alsóbb társadalmi csoportokból származók elitképzésbe való bejutását megkönnyíteni hivatott programokat nem országos szintű politikai döntéshozók kezdeményezték, hanem egyes érintett iskolák, amelyek így kívántak reagálni azokra a szociológiai elemzéseken alapuló bírálatokra, amelyek a képzőhelyek és egyben a francia gazdasági és politikai elit zártságát tették szóvá. A bírálatokra adott válaszukkal a főiskolák, van Zanten szavait idézve, „intézményes státuszuk növelésére [...], és egyben társadalmi és politikai legitimitásuk megőrzésére és megerősítésére törekedtek...” (69. o.)

² A szóban forgó intézkedések rövid bemutatásához lásd a fent hivatkozott cikkemet!

Két, egymástól jelentősen különböző programot elemez részletesen a szerző. A Sciences Po néven ismert politikatudományi képzőhely 2001-től mind több kiemelt oktatási körzet döntéshozóival kötött megállapodásokat. Ezek lehetővé teszik, hogy a főiskolával szerződött, főként hátrányos helyzetűeket oktató gimnáziumok előkészítő tanfolyamokat indítsanak a tanárok által kiválasztott diákok számára a középiskola utolsó két évében. A résztvevők a folyamat végén könnyített felvételi vizsgát tehetnek: egy politikai tárgyú prezentáció bemutatásával mentesülnek a felvételinek az általános műveltség meglétét felmérni hivatott része alól. E megoldástól eltérően az ESSEC az *Én miért ne próbálhatnám meg?* nevű programba bevont hátrányos helyzetű diákok számára „csupán” olyan felvételi előkészítőt kínál, melynek résztvevői nagyobb eséllyel versenyezhetnek az igen kemény munkát követelő, az elitképzőkre való bejutást lehetővé tevő előkészítő évfolyamokra való bekerülésért.

Felmérések adatai alapján van Zanten azt állapította meg, hogy a szóban forgó kezdeményezések csak kis mértékben módosították az elitképzők összetételét. 2001 és 2009 között a Sciences Póra bekerült diák mindössze hat százaléka érkezett valamelyik kiemelt oktatási körzetből. Ráadásul az e körzetekből toborzódott diákok számottevő része (42%) nem tartozott a hátrányos helyzetűek közé.

Az *Actes* folyóirat korábban már részben ismertetett számában is megjelent egy elemzés ugyanezekről a programokról *Paul Pasquali* tollából (*Akik más helyre kerültek a társadalmi nyitás következtében – egy társadalmi kísérlet szociológiája*). Az írásból kiderül, hogy ezek az eleinte főiskolák által kezdeményezett programok a 2000-ben kezdődött évtized második felétől mind nagyobb politikai támogatást élveztek. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy – előbb Jacques Chirac, majd Nicolas Sarkozy elnöksége idején – növelték az elitképzőkben az állami ösztöndíjak számát, sőt utóbb azt az ambiciózus célt is megfogalmazták, hogy 2010-ig 30 százalékra kell emelni az

ösztöndíjasok arányát az elitképzőkbe való bejutást megkönnyítő előkészítő évfolyamokon.

Miként a tanulmány alábbi interjúrészletei is mutatják, Pasquali írásából arról is képet alkothat az olvasó, hogy a perifériális elhelyezkedésű térségekből a nagy presztizsű elitképzőkbe bekerült hallgatók személyesen miként élik meg az életükben történet nagy változást:

„Abdel: Mi alkottuk a Harmadik Világot, mindenki, aki afrikai származású volt [...], kb. nyolcan, kilencen voltunk ilyenek. [...] Az egyik oldalon voltak a feketék és az arabok, másik oldalon a franciák. Ők jól eleresztettek voltak, nem voltak gondjaik. [...] gazdag városrészekből jöttek. Monique: Mi szolidárisak voltunk. Ha valakinek nem ment valami, időt szántunk rá, hogy megbeszéljük, míg köztük, úgy vettem észre, egyfajta versenyszellem uralkodott.”

„Néha úgy érzem, hogy kettős életet élek. Vagyis egyfelől a politikai főiskolára járok, ahol nem látszik rajtam, hogy más közegből jövök, mint a többség, nincs ráírva a homlokomra, vagyis teljesen integrálódtam. Másfelől, amikor a hétvégeken hazamegyek, jól érzékelem, milyen nagy különbség van a között a világ között, ahonnan jövök, azután meg visszatérek ide [a főiskolára].”

A fenti interjúrészletek jól érzékeltetik, milyen kevésbé tudnak elvegyülni az előkészítő évfolyamokra bekerült hátrányos helyzetű diákok a főként iskolázottabb, gazdagabb tanulók közül álló közegben, miként azt is, hogy a külvárosokból az elitképzőkbe bekerültek mily nehezen tudnak megbirkózni kettős identitásukkal.

A általam ismertetett tanulmányokból kitérünk, hogy a felsőoktatás expanziója az esélyegyenlőség tekintetében Franciaországban sem járt látványos eredményekkel. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy az elitképzőkbe bekerülők körének bővítését célzó kezdeményezések, még ha nem okoztak is radikális változásokat, figyelemre méltó elmozdulásokat eredményeztek. A szóban forgó kezdeményezésekről készült egyik elemzésből ugyanakkor az is kiderül, hogy külön figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a szokatlan iskola karriert befutó fiatalok miként élik meg a változásokat.

(*Actes de la recherche en sciences sociales*, 2010/3 (n° 183). /*Les classes populaires dans l'enseignement supérieur: Politiques, stratégies, inégalités*/. pp. 4–124. – *Sociétés contemporaines*, 2010/3. (n° 183). [*Diversité et formation des élites: France-USA*]. pp. 5–143.)

Bajomi Iván

ÚJ KÉRDÉSEK, IRÁNYOK ÉS MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK AZ ELITKÉPZÉS SZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATÁBAN

Mi az „elitiskola”? Nem könnyű meghatározni. Alapvetően kontextusfüggő ugyanis, mit tekintenek egy adott korban és helyen elitiskolának. Van azonban az ilyen intézményeknek egy közös, általános jellemzőjük, ez pedig a nagyfokú szelektivitás, azaz a tanulók megválogatása anyagi helyzet és/vagy tanulmányi eredmény alapján. E szelektivitás számos kérdést vet fel, melyek vizsgálata hosszú múltra és nagy hagyományokra tekint vissza az oktatás-szociológiában, elég, ha csak *Bourdieu* tőke- és habituselméletére gondolunk.

Az elmúlt években új szempontok, kérdések és módszertani megfontolások jelentek meg az elitiskolák vizsgálatában – részben a 21. századi új kihívások, a globális munkaerőpiac, a nemzetközi mobilitás és transznacionalizmus erősödése következtében. A korábbi kutatásokhoz képest ezek több figyelmet fordítanak nemzeti és etnikai szempontokra, és a megszokott európai és észak-amerikai helyszíneken kívüli esettanulmányokra építve, illetve a „módszertani nacionalizmuson” felülemelkedve, esetenként az elitképzésről alkotott ortodoxiáinkat is megkérdőjelezzik. E legújabb – angol nyelvű – kutatásokból ad válogatást a *British Journal of Sociology of Education* 2015. januári különszáma, *Jane Kenway* és *Aaron Koh* vendég szerkesztésében.

A különszám kilenc esettanulmányt tartalmaz egy vagy néhány elitiskoláról (többnyire „magas presztízsű” alap- vagy középfokú is-

kolákról van szó). A széles földrajzi kitekintés a szerkesztők szándéka szerint nemcsak új perspektívákat nyújthat azok számára, akik az elitképzésnek a privilégiumok és a társadalmi osztályok (re)produkciónak betöltött szerepét vizsgálják, de globális vagy regionális mintázatokra is rámutathat.

Az első két tanulmány, amely az elitiskolák külső és belső kapcsolatrendszerét és aspirációit meghatározó nemzeti, globális és transznacionális erők kölcsönhatásaival foglalkozik, a módszertani nacionalizmus feladásának szükségét példázza. *Rebecca Ye* és *Eric Nyander* kutatása arra az első hallásra meglepő tényre keres magyarázatot, hogy a külföldi tanulók harmadik legnépesebb csoportját Oxfordban és Cambridge-ben is a Szingapúrból, e kis városállamból származó diákok alkotják (*The Transnational Track: State Sponsorship and Singapore's Oxbridge Elite*). A szerzők az elitképzésnek az „állami nemesség” utánpótlásában játszott meghatározó szerepét hirdető *Bourdieu*-i felfogás, illetve *Ralph Turner* „szponzorált mobilitás” (*sponsored mobility*) elmélete alapján, azok megnyilvánulásaként elemzik két szingapúri elitiskola diákjaik oxbridge-i továbbtanulását szolgáló kiválasztási és felkészítési gyakorlatát, illetve a szingapúri kormány ösztöndíjrendszerét, mely e továbbtanulást szigorú kiválasztási rendszer alapján anyagilag és intézményileg szponzorálja, a végzett ösztöndíjasoknak pedig magas rangú állást garantál az államigazgatásban.

Paul Tarc és *Aparna Mishra Tarc* kutatásának színtere és tárgya azok az eredetileg a mobil diplomata közösség kiszolgálására létrejött elit nemzetközi iskolák, melyeket a szerzők az antagonisztikus osztályformálódás transznacionális tereként értelmeznek (*Elite International Schools in the Global South: Transnational Space, Class Relationalities and the „Middling” International Schoolteacher*). E nemzetközi iskolák – különösen az ezredforduló óta és főként Ázsiában – a globalizmus folyamataival és a transznacionális, angolszász eredetű és angol nyelvű oktatás felértékelődé-